

LINGVOKULTUROLOGIYA – TIL VA MADANIYAT JAMLANMASI SIFATIDA

D. Sharofova ¹*Annotatsiya:*

Hozirgi vaqtda ilmiy hamjamiyatda "lingvokulturologiya" tushunchasining bir nechta ta'riflari mavjud. Shu sababli ushbu tushunchani atroflicha o'rganib chiqib tahlil qilishni joiz deb bildik. Quyidagi tezisda lingvokulturologiya tushunchasiga bir qator olimlar tomonidan berilgan ta'riflar keltirilgan hamda ular tahlil qilingan. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, lingvokulturologiya - til va madaniyat orasida uzviy bog'liqlik asosida shakllangan va ushu sohalarda mavjud masalalarning barchasida ishtirok etadi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, til, nutq, madaniyat, dunyoqarash, lingvistik ong, aqliy-lingvistik kompleks, etnolingvistika, olamning milliy tasvirlari, sotsiolingvistik g'oyalar

doi: <https://doi.org/10.2024/cd186543>

Lingvokulturologiya atamasini tahlilqilar ekanmiz, biz V. V. Krasnixning ta'rifidan foydalanamiz, unga ko'ra lingvokulturologiya "til va nutqda madaniyatning ifodasi, aks etishi va mustahkamlanishini o'rganadigan fan. Bu milliy dunyoqarashni, lingvistik ongni va aqliy-lingvistik kompleksning xususiyatlarini o'rganish bilan bevosita bog'liq" (Krasnix, 2002: 12).

Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning asosiy masalalarini o'rganish XIX asrdan boshlangan (Yakob Grimm, Iogann Gerder, Vilgelm fon Gumboldt asarlari). Masalan, I. Gerder tilning qurilish qobiliyati xalq madaniyati, psixologiyasi va ijodining shakllanishiga ta'sir qiladi, deb ta'kidlagan.

Biroq, etnolingvistikaning asoschisi deb hisoblangan V. fon Gumboldtning (XIX asrning birinchi yarmi) qarashlari eng keng tarqalgan. Nemis tilshunosining fikricha, "madaniyat birinchi navbatda tilda namoyon bo'ladi va aynan til insonni muayyan madaniyatga kiritishga qodir" (Maslova, 2001: 26). Til, shuningdek, ma'ruzachilarning ongining tabiatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan individual shaklga ega. Gumboldtning o'zi tilni "tashqi hodisalar dunyosi va insonning ichki dunyosi o'rtasida" mavjud bo'lgan dunyo deb ta'riflagan (Maslova, 2001: 60).

Keyinchalik Gumboldt kontseptsiyasi Antuan Meije (sotsiolingvistikaning kashshofi), Jozef Vandries (sotsiolekt va idiolekt tushunchalarini ishlab chiqqan F. De Sossyur va A. Meijening sotsiolingvistik g'oyalarini ishlab chiqqan), Emil Benveniste (ma'naviy madaniyat va madaniy tushunchalar kontekstida tilni o'rganish) va boshqalar.

A. A. Potebnya V. fon Gumboldtning til haqidagi g'oyasini ma'naviy faollikning namoyon bo'lishi sifatida kengaytirdi, milliy tillar va madaniyatlarning o'z rivojlanishida zarurligini ta'kidladi va ularning millat tarixi va umuman inson

¹ Sharofova Diyora Furqatovna

tafakkuri evolyutsiyasi bilan mustahkam bog'liqligini ta'kidladi. A. A. Potebning qarashlari shuni ko'rsatdiki, til milliy ruhning tarixiy shaklini ifodalaydi, millat o'zi yaratgan tuzilmalarda dunyoning milliy tasvirlarini kodlash vazifasini bajaradi.

Keyinchalik, til va madaniyatning ajralmasligi va o'zaro bog'liqligi g'oyasi neogumboldtianlik tushunchasi va tilni kognitiv jarayonlar bilan uzviy bog'liq deb hisoblagan mashhur Amerika Tilshunoslik maktabi Sepir-Vorf uchun asos bo'ldi. Sepir-Uorf gipotezasi tarafdorlari, bu insonning fikrlash va haqiqatni idrok etish usulini belgilaydigan til (va uning tuzilishi) ekanligini ta'kidladilar. Ushbu yo'nalish vakillari, masalan, L. Vaysgerber, hatto til fikrlash va haqiqat o'rtasidagi "oralik dunyo" ekanligini aytishdi.

Lingvokulturologiyaning rivojlanish bosqichlari. V. A. Maslovaga ko'ra, lingvokulturologiyaning fan sifatida rivojlanish bosqichlarini ajratish juda shartli, chunki bu fan atigi 20 yil oldin shakllangan. Shuning uchun lingvokulturologiya shakllanishining ikki bosqichini ajratish oqilona:

Lingvokulturologiya rivojlanishining dastlabki shartlari bosqichi (XIX asrdan XX asr oxirigacha), shu jumladan A. A. Potebni, V. fon Gumboldt va E. Sepir asarlari; "Lingvokulturologiyani avtonom tadqiqot sohasi sifatida birlashtirish" bosqichi (Maslova, 2001: 28) (XX asrning 90-yillari boshidan hozirgi kungacha).

Kelajakda olimlar lingvokulturologiya rivojlanishining uchinchi bosqichining paydo bo'lishini kutmoqdalar - uni alohida fanlararo tadqiqot sohasi sifatida ajratish (Maslova, 2001: 28).

XXI asr boshida mavjud ilmiy paradigma doirasida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi, bu esa tilni o'rganishda yangi yondashuvlar va g'oyalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu yondashuvlar orasida keyingi tadqiqotlar uchun asos bo'lgan uchta asosiy tamoyil ajralib turadi: "antropotsentrizm", bu tilni, uning tuzilmalarini, matnlarini va nutqini inson omilining roli prizmasi orqali tushunishni, insonning til bilan va tilning inson bilan o'zaro ta'sirini ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi; tilni kognitiv faoliyat natijasi, insonning dunyo haqidagi bilimlarini tashkil etish va saqlash vositasi, fikrlash va ma'naviyat makoni sifatida talqin qiladigan "kognitivizm"; va tilning rivojlanishini inson ijodining mahsuli sifatida ko'rib, til va xalq madaniyati o'rtasidagi yaqin munosabatlarni ta'kidlaydigan "lingvokulturologiya" (Bogdanovich, 2004: 65).

Shubhasiz, lingvokulturologiya ushbu uchta printsipga asoslanadi va XX asr davomida shakllangan va bugungi kunda tilshunoslikda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan antropotsentrik paradigmaning shakllanishi natijasi sifatida qaraladi. Antropotsentrik paradigmaning asosiy g'oyasi ob'ekt o'rniga bilish mavzusini (odamni) o'rganishdir, ya'ni "insonni tilda va tilda o'rganish" (Maslova, 2001: 8). Shu nuqtai nazardan, til faqat insoniyat jamiyatida paydo bo'ladigan ko'p qirrali hodisa sifatida qaraladi va uni "madaniyat mahsuli", uning mavjudligining muhim elementi va sharti deb ta'riflash mumkin. Tilshunoslikda antropotsentrik paradigmaning asosiy yo'nalishi nafaqat o'z-o'zidan odam, balki uning lingvistik shaxsidir.

Shunday qilib, lingvokulturologiya zamonaviy tilshunoslikning asosiy yo'nalishlaridan biri va tilshunoslikdagi antropotsentrik paradigma mahsuli sifatida tilga madaniy ta'sirni va tilning insonga ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. D.S.Lixachev, (1997). *Konseptosfera russkogo yazika. Russkaya slovestnost. Ot teorii slovestnosti k strukture teksta: Anatologiya*, Moskva: Academia. 280-287.
- [2]. G.Yu. Bogdanovich, (2004). *Osnovi kommunikativnoy lingvistiki*. Kiyev: Akademia.344b.
- [3]. V.A.Maslova, (2001). *Lingvokulturologiya, uchebnoye posobiye dlya studentov visshix uchebnix zavedeniyax*; Moskva: "Akademia".208b.
- [4]. V.V.Krasnix, (2002). *Etnopsixolingvistika i lingvokulturologiya*. Moskva: ITDGK "Gnozis".284b.